

В. Венгерська

НАЦІОНАЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 РР.

Події революції 1905-1907 рр. в Російській імперії, її причини та наслідки в сучасній історіографії в значній мірі переосмислюються. Увага науковців перемістилась із площини соціальних конфліктів у національну, принципово інший наголос здійснюється і по відношенню до політичної сфери. Разом із тим слід відмітити, що і „селянський” зміст подій продовжує цікавити дослідників. В цьому контексті показово є робота англійського соціолога та історика Т. Шаніна [1]. Він запропонував окреслити період з 1902 до 1922 рр. як добу великої селянської війни, в якій події 1905-1907 рр. стали своєрідним кризовим переломом [1, 17, 20]. Саме представники західної історіографії в останні роки виступають ініціаторами необхідності перегляду місця та ролі цих подій у подальших національних та політичних трансформаціях не лише на теренах Російської імперії. Американський дослідник німецького походження М. фон Хаген зазначає, що революція 1905р. окреслила початок процесу формування політичної нації, а період між 1905р. та Першою світовою війною приніс безліч уявних альтернатив старому режимові у вигляді нових принципів класу, національності, федералізму та різних пан-рухів [2].

На жаль, на умовно пострадянському науковому просторі цим проблемам поки що приділяється недостатньо уваги. Опосередковано досліджується вплив революції на розвиток національних рухів в публікаціях російського історика О. Міллера [3, 4, 5]. У статті іншого російського дослідника Р. Циунчука [6] розглядаються питання функціонування в складі I та II Державних російських дум Російської імперії національних об'єднань та фракцій. З іменами В.Г. Сарбея [7] та Я. Грицака [8] в сучасній українській науці пов'язується перенесення акценту в дослідженнях на посилення національних та націотворчих тенденцій в багатонаціональному політичному утворенні, в якому в умовах революції починають розвиватись елементи громадянського суспільства. Серед молодих дослідників слід виділити І. Бурду [9], в кандидатській дисертації якого розглядаються особливості діяльності національних фракцій в складі двох перших Державних дум.

В запропонованому матеріалі розглянемо співвідношення різних за національними ознаками громадських організацій в регіонах імперії, з'ясуємо зміст та спрямованість їх діяльності в умовах революції 1905-1907рр. та пов'язаною з нею лібералізацією політичної системи.

Початок ХХ ст. став непростим періодом для більшості існуючих імперій. Економічні негаразди накладались на нерозв'язані національні проблеми, які давались взнаки та проявлялись у прагненні представників різних національностей до створення своїх організацій, серед яких і політичні партії, культурницькі структури, молодіжні спортивні об'єднання, чисельні кооперативні та споживчі союзи. З початком та за умов поступового розгортання революції кількість організацій збільшувалась в арифметичній прогресії, що засвідчувало існування відповідної ідентифікації та прагнення відстоювати свої специфічні національні інтереси.

Одним із найголовніших результатів подій 1905 р. стало перетворення російського абсолютизму на парламентську монархію. Проведення виборів та

функціонування в складі I та II Державних дум Російської імперії національних фракцій, красномовно засвідчили усвідомлення представниками різних народів можливості легальними методами домагатись отримання якщо не широкої автономії, то хоча б культурної. Царським Маніфестом 17 жовтня 1905 р., крім інших свобод, проголосувалась і свобода зібрання, до реалізації якої на практиці майже одразу приступили в усіх українських губерніях. Саме в цей час посилюються тенденції до об'єднання зусиль для розв'язання нагальних національних завдань (як культурницького так і політичного спрямування) українцями Наддніпрянщини та Галичини. Подібні прояви викликали занепокоєння з боку російського уряду. Про це свідчить розісланий губернаторам таємний циркуляр: „У відповідності з наявною інформацією, в багатьох губерніях виникає значна кількість товариств, які мають на меті єднання слов'янських племен як тих, що населяють Росію, так і закордонних. Вони спрямовані на їх національне відділення та племінне єднання. У зв'язку із цим, департамент загальних справ, за наказом пана міністра просить, Ваше сіятельство повідомити інформацію про те, чи існує в межах ввіреної Вам губернії подібна інформація про умови їх діяльності та про порядок їх заснування” [10, 156].

Одним із актів, спрямованих на підтримку громадських ініціатив, став Закон про товариства та союзи від 4 березня 1906 р., який був доповнений розпорядженням №48 та №54. Зрозуміло, що поява подібних документів надала значного поштовху для створення чисельних організацій. Це викликало своєрідну ланцюгову реакцію – однією рукою влада надавала дозволи, іншою видавала таємні заборони. В Правобережній Україні, яка історично пов'язувалась з Річчю Посполитою та входила до так званої межі осілости євреїв, за період з 4 березня 1906 р. до 1911 р. було зареєстровано значну кількість організацій. Серед них: 22 польських товариства, 33 „руських”, українських лише одна „Просвіта”, а єврейських – 45 [11, 104]. На нашу думку, пояснити подібне співвідношення кількості організацій досить просто – євреї традиційно були і лишались більш підприємливими в порівнянні з представниками інших національностей. Професійних об'єднань серед усіх організацій було надзвичайно мало. Виняток складало лише товариство службовців сільського господарства та сільськогосподарської промисловості Південно-Західної Росії, яке мало свої осередки практично в кожному повіті Волинської губернії. Стосовно інших організацій, то в переважній більшості це були товариства взаємодопомоги, чисельні позичкові товариства, каси та споживчі союзи. А оскільки історично так склалось, що євреї в основному жили за рахунок посередництва, зосереджуючись, головним чином на фінансових операціях, то саме в цьому напрямку і досягли найбільш вражаючих результатів.

В умовах революції посилились негативні тенденції в ставленні як з боку влади, так особливо з боку представників крайніх правих організацій на зразок „Союзу Михайла Архангела” до „єврейського питання”, що серед іншого знаходило вираз і в організації погромів. В такій непростій ситуації в середовищі житомирських євреїв виникає ідея створення досить специфічного осередку під назвою „Товариство для примирення та покращення правового положення місцевого населення”. Засновниками організації виступили житомирські міщани, купці, лікарі. Серед завдань, які ставились за мету організаторами, виділимо наступні:

1. Усунення конфліктів між різними класами та прошарками місцевого населення на економічному та національному ґрунті.
2. Покращення правового положення місцевого єврейського населення.
3. Прагнення до досягнення на законних підставах зрівняння євреїв в політичних та громадянських правах з іншим населенням імперії [12, 69].

На засіданні Волинської Губернської комісії у справах про товариства, на якому розглядалась доцільність створення подібної організації, було прийняте рішення, що оскільки закон допускає створення організацій, „які переслідують цілі виключно свого гуртка” [12, 97], а не загальні завдання всього єврейського населення, заяву залишити без задоволення. Тому цей проект так і лишився на папері.

Як зазначає Я. Грицак, вибух українського національного життя спостерігався лише з 1906 р. [8, 87]. Хоча українські громадські організації не виникали настільки активно, як ті ж єврейські, їх діяльність ставала дедалі помітнішою. З початком роботи І Думи центром українського політичного життя стає, як і наприкінці 50-х рр. XIX ст., російська столиця. Перша українська громада виникла саме тут (не без „участі” уряду, який заборонив колишнім кирило-мефодіївцям проживання в українських губерніях, не включивши в перелік заборонених місьць столицю), перший український літературно-художній часопис Наддніпрянщини „Основа” видавався також у Санкт-Петербурзі. Через відсутність на Лівобережжі університету (виняток становила Слобожанщина), значна частина дітей української збіднілої малоземельної шляхти вирушали на навчання до російської столиці. Тому відсоток українців в університетах Санкт-Петербурга був помітним, і в умовах революції вони голосно заявили про свої права.

Так, 28 вересня 1905р. було проведено український мітинг, учасники якого прийняли наступну резолюцію: „Оскільки вживання рідної мови у всіх державних та громадських закладах є одним із головних методів культурного та економічного розвитку нації. Оскільки Україна, як національна одиниця, висловлює це цілий ряд інших соціально-економічних особливостей, в силу того, що за умов існуючого режиму жодне забезпечення національних прав неможливе, вимагаємо:

- 1) скликання установчих зборів на основі загального, прямого, рівного та таємного голосування;
- 2) автономії України на широких демократично-федеративних основах” [13, 66].

Як бачимо зі змісту резолюції, вимоги визнання права вживання та використання рідної мови в цей час вже не відділяються від чітко сформованих та обґрунтованих політичних вимог, які не йшли далі боротьби за здобуття автономного статусу. Створення Української парламентської громади сприяло як формуванню досить чітких національних та аграрних вимог, так і загальній консолідації українських сил. Переїзд М. Грушевського зі Львова до Санкт-Петербурга був безпосередньо пов’язаний з окресленими подіями. Під його головуванням створюється Українське наукове товариство, яке здійснювало видання „Літературно-наукового вісника” [8, 87]. Паралельно в Санкт-Петербурзі виникає нова українська організація – союз імені Шевченка. У ліберальній газеті „Новое время” повідомлялось про створення „нового союзу малоросів” [13, 187]. Журналіст видання інформував про наявність власної платформи „Союзу”, у відповідності з якою, метою діяльності визначалось досягнення автономії для малоросійських губерній, які б стали самостійною одиницею на широких демократично-федеративних засадах. Аргументувалась ця вимога існування національних особливостей, які проявлялись не лише у мові, а у певних соціально-економічних особливостях.

Підсумовуючи викладене у статті, можемо зробити висновок, що лібералізація політичного життя в імперії була досить поміркованою та дозовано-контрольованою. Але навіть за подібних умов представники національних громад намагались реалізовувати свої інтереси. Виходячи із національної специфіки, євреї традиційно зосереджувались на створенні організації, які займались наданням посередницьких послуг. Українські діячі спромоглися чітко окреслити завдання,

які ставились перед українським рухом, що не виходили до початку 1918 р. за межі федералізму. Подальших досліджень потребує проблема виникнення та співвідношення з іншими національними структурами українських організацій в різних українських регіонах. Не менш важливим є і детальніше вивчення питання еволюції політичних поглядів українських діячів в умовах як піднесення, так і спаду революції.

1. Шанин Т. Революция как момент истины. Россия 1905 – 1907. 1917 – 1922. – М., 1997.
2. Хаген Марк фон. Русско-украинские отношения в первой половине XX в. / Россия-Украина: история взаимоотношений. – М., 1997 / [Электронный ресурс]. www.litopys.org.ua.
3. Миллер А. „Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб.: Алетейя, 2000.
4. Миллер А. Россия и русификация Украины в XIX в. / Россия-Украина: история взаимоотношений. – М., 1997 / [Электронный ресурс]. www.litopys.org.ua
5. Миллер А. Империя Романовых и евреи. [Электронный ресурс] / Полит.ру. Публичные люди. www.litopys.org.ua
6. Циунчук Р.А. Государственная дума Российской империи в этноконфессиональном и региональном измерении (1905 – 1917 гг.)/ Аналитик. Теоретический журнал в области философии, социальных и политических наук. // Сетевое электронное издание. – №1(2) от 10 мая 2006 г.
7. Сарбей В.Г. Українське національне відродження XIX ст. / Україна крізь віки. – К., 1998. – Т.9.
8. Грицак Я.Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX –XX століття. – К.: Генеза, 2000.
9. Бурда І.О. Національне питання в Росії 1905 – 1907 рр. (на матеріалах Державної Думи першого та другого скликань) / Автореф. дис...канд. іст. наук. – К., 2004.
10. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). – Ф. 329. – Оп.1. – Спр.1.
11. ДАЖО. – Ф. 329. – Оп. 1. – Спр. 2.
12. ДАЖО. – Ф. 329. – Оп. – 1. – Спр. – 4.
13. Державний архів Харківської області. – Ф. 969. – Оп. 1. – Спр. 3.

В. Гриськів

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЗЕМЛЕВОЛОДІНЬ КНЯЗІВСЬКОЇ РОДИНИ ВИШНЕВЕЦЬКИХ

Проблеми землеволодіння і землекористування в середньовічній Україні, формування магнатського землевласництва, традиційно є актуальними. Особливо актуальними ці питання є в наш час, коли ретельно досліджуються всі аспекти історії України. Узвіз читачів пропонується стаття, у якій викладено основні шляхи формування масиву земельних володінь князівської родини Вишневецьких. Адже представники цієї аристократичної фамілії знані не тільки як полководці і воєначальники, а й як умілі адміністратори, невтомні колонізатори нових територій, дбайливі господарники. Метою даної статті є висвітлення процесу формування земельних володінь родини Вишневецьких у межах Великого князівства Литовського (потім – Речі Посполитої) та заходів щодо розширення їхніх земельних володінь. Об'єктом виступає родина Вишневецьких. Предметом дослідження є система землеволодіння та землекористування в XV – XVII ст., що діяла на території Речі Посполитої.